

СТОЯТЬ НАД КРЕМЕНЦЕМ СКЕЛИ, У ВІКАХ ОВІЯНІ ЛЕГЕНДАМИ Й ПІСНЯМИ, СИВИЙ ЗАМОК НАВИС НАД МІСТОМ, ДАВНІ СПОРУДИ БЕРЕЖУТЬ ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ. З ЛЮБОВ'Ю ГОРТАЮ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КРАЮ, ПЕРЕЖИВАЮ, ЗАХОПЛЮЮСЯ, ПИШАЮСЯ. ОСОБЛИВУ ГОРДІСТЬ ВИКЛИКАЄ СПОРУДА КОЛИШЬОГО ЄЗУІТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ, ЩО Є ОКРАСОЮ МІСТА І ЯКА МАЄ ГЛИБОКУ ІСТОРІЮ ТА ПРЕКРАСНЕ СЬОГОДЕННЯ.

Її було збудовано за проектом польського архітектора Павла Гіжицького, який народився майже 330 років тому, в Кременці прожив 32 роки, що називають періодом його найактивнішої архітектурної діяльності.

1805 РОКУ ТУТ БУЛО ВІДКРИТО ВОЛИНСЬКУ ГІМНАЗИЮ, реорганізовану згодом у ліцей, і нинішнього року минає 200 літ від початку його роботи. До цієї дати розгорнуто широку підготовку в Кременецькій обласній гуманітарно-педагогічній академії ім. Тараса Шевченка.

Волинські землі, які майже п'ять століть були під владою литовських князів і польських королів, унаслідок третього поділу Речі Посполитої та зникнення її з історичної мапи відійшли до Росії. Розпочалося створення нової системи освіти на зразок російської з метою тіснішого з'єднання загарбаних польських земель з Росією.

Однак слід підкреслити активну участь польської еліти у справах утворення та розвитку нової системи й структури освіти на землях під владою Росії і, зокрема, організації Волинської гімназії: Адама Ежи Чарторийського, куратора Віленського наукового (шкільного) округу, Тадеуша Чацького, Гюгона (Гуго) Коллонтая, а також інших осіб. Завдяки їм, великою мірою, формувалася феномен кременецької школи, традиції та досягнення якої залишаються в пам'яті нащадків і по нинішній день.

Тадеуша Чацького 1803 р. за рекомендацією кн. Чарторийського було призначено на посаду інспектора шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній. Фактично він став заступником куратора Чарторийського та одним із провідних співробітників князя в галузі освіти і працював до кінця свого життя, а гордістю його діяльності стало створення Волинської гімназії.

Т. Чацький народився 1765 р. у родинному маєтку в Поричку колишнього Кременецького повіту (нині с. Павлівка поблизу Луцька). Рід Чацьких належав до найвідоміших на Волині, зараховувався до «високої шляхти». Під впливом сім'ї та польської історії і літератури він став лаяким патріотом своєї вітчизни і прагнув їй вірно служити. Після третього поділу Польщі Чацький усвідомив, що поляки і польські землі опинилися в новій реальності, владу Росії — не під силу змінити, тому перетворився на лояльного громадянина Російської імперії та оголосив про свою аполітичність.

Тадеуш Чацький відзначався невтом-

ною енергією, великою працездатністю і ретельністю, саможертвистістю, активністю у культурному і суспільному житті початку XIX ст., завдяки зв'язку із кн. Чарторийським займав вище становище, ніж було окреслено статутом. Його сміливість нерідко межувала із зухвалістю, у його характері був опір та незгода з владою і в той же час дипломатія. У його поведінці можна помітити своєрідний провінціалізм, бо він намагався зробити головним чином Кременець і Волинь місцем науки та громадського життя. Завдяки надзвичайній талановитості (хтось навіть назвав його генієм), високій освіченості, багатогранній особистості Т. Чацький послужився Україні й Польщі.

ЦАРСЬКА ВЛАДА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ МАЛА НА МЕТІ ОДНЕ: розширення православ'я і русифікацію. Однак Т. Чацький всіляко перешкоджав заснуванню російських шкіл на терені трьох губерній, навколо Кременця намагався створити культурний анклав, який мав боронити від впливів Росії.

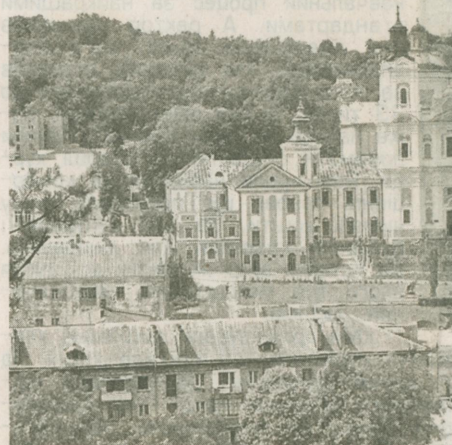
В основу своєї діяльності Т. Чацький поклав ідеї просвітництва, орієнтувався на західноєвропейську освіту, однак усе підпорядковувалося збереженню польської мови (хоч Т. Чацький не афішував).

18 травня 1803 р. цар Олександр I підписав указ про створення на Волині губернської школи-гімназії, і Т. Чацький розпочав підготовку до її відкриття. Він мав загальну концепцію закладу, який перевищував рівень звичайної гімназії. Концепція та профіль навчального закладу відповідали в принципі університетському рівню.

Волинська гімназія завдячує своєю появою та розвитком значній допомозі Гюго Коллонтая. Коллонтай належав до найвеличніших умів своєї епохи навіть у масштабі Європи.

Він навчався в духовній семінарії, в університетах Відня, Болоньї та Риму, здобув ступінь доктора прав і теології, був членом польської Комісії національної освіти (першого в світі міністерства освіти), став ректором Краківської академії та реформатором її діяльності — із середньовічного за духом і формою закладу вчений створив новітній просвітницький осередок. Г. Коллонтай був провідним автором тексту Конституції — великої праці поляків епохи Просвітництва, яку ухвалив польський сейм 3 травня 1791 року (день прийняття Конституції відзначають у Польщі й нині). Г. Коллонтай — активний учасник повстання під проводом Т. Костюшка, належав до вузького кола політичного керівництва повстанського руху, за що вісім

«ВОЛИНСЬ»

років провів в австрійській в'язниці, а згодом повернувся на рідну Волинь і замешкав у селі Берег неподалік Кременця. Т. Чацький дізнався про це і запросив Коллонтая до співпраці.

Для Чацького важливим було скористатися з досвіду публічної діяльності Гюго Коллонтая, особливо його багаторічної роботи в Комісії національної освіти, в тому числі й у реформованій Головної коронної школи Польщі — Краківської академії. Крім того, Волинь для Коллонтая не була байдужою, вона була рідною землею, оскільки він народився в Дедеркалах, неподалік Кременця. Творці Волинської гімназії мали дещо завищені амбіції та нереальні плани, однак обидва реформатори після оголошення своїх поглядів пішли на компроміс і прийняли рішення: створити загальну середню школу як зародок майбутнього університету у Кременці.

Г. Коллонтай розробив «Проект організації Волинської гімназії...», який згодом після незначних правок був затверджений і оголошений як царський указ від 29 липня 1805 року. Г. Коллонтай склав також педагогічну систему школи, її структуру, навчальні програми, кошторис, програму наукової діяльності, пошуку кваліфікованих учителів, він був автором «Статуту Волинської гімназії».

Однак відкриття гімназії відбулося без участі Г. Коллонтая. Т. Чацький навіть не згадав ні його прізвища, ні заслуг...

КНЯЗЬ АДАМ ЕЖИ ЧАРТОРИЙСЬКИЙ, куратор Віленського наукового округу, чи не найбільше прислужився справі розвитку шкільництва на литовсько-українських землях. Він був різносторонньо освіченою людиною, швидко здобув авторитет у багатьох галузях, планував проведення реформ в освіті, брав участь у розробленні концепції організації шкіль-

КІ АФІНИ»

менець стало другим після Вільна науковим і культурним центром земель під владою Росії. А гімназія виявилася другим освітнім закладом з погляду важливості та престижу на просторах Віленського наукового (шкільного) округу.

ГОЛОВНА ШКОЛА ВОЛИНИ мала бути несхожою на інші, із широкою програмою навчання. Чацький пропонував здійснювати загальне навчання та розвиток розуму в учнів, ввести гуманітарні, природничо-математичні, а також практичні предмети, які могли би використовуватися в регіоні для розвитку сільського господарства, городництва, акушерства, ветеринарії, хірургії тощо.

Т. Чацький та Г. Коллонтай передбачили дворівневу структуру навчання: «класи», які відповідали повітовим школам, і «курси», що було чимось середнім між гімназією та університетом і в майбутньому передбачалися як університетські кафедри або факультети.

За два роки після відкриття гімназії зусиллями Чацького при ній було відкрито дві професійні школи: школу землемірів, тобто податкових геометрів, яких готували для потреб держави, та теоретично-практичну школу механіків, програму якої було складено стосовно місцевих потреб.

При гімназії було організовано навчання для кандидатів парафіяльних (народних) шкіл з дітей бідніших сімей. Вони перебували на повному утриманні, всім рокам навчалися і мали обов'язок відпрацювати десять років учителем народної школи.

Через кілька років про Волинську гімназію заговорили навіть в Австрії та Пруссії. Подібної гімназії на той час не було більше ніде в Російській імперії. За короткий час Тадеушу Чацькому вдалося створити зразковий навчально-виховний заклад, який з легкої руки міністра П. Завадовського отримав назву «Волинські Афіни».

Багато амбітних планів фундаторів Волинської гімназії не було реалізовано: по-перше, ідея перетворення гімназії в університет підтримувалася багато років, однак здійснена не була. Окрім того, у планах залишилися ідеї підготовки парафіяльних учителів, школи для дівчат-гурвернанток, школи архітектури, землеробства, лісівництва, городництва, садівництва, хірургії, акушерства, ветеринарії, аптечної школи, відкриття лікарні тощо.

Причинами цього був спротив Віленського університету, звичайна заздрість і боязнь конкуренції, а основною — передчасна смерть Т. Чацького. Він би не заспокоївся до тих пір, поки не реалізував би своїх планів.

Можна лише уявити, якого розквіту сягнув би Кременець, якби Тадеуш Чацький прожив довше...

Із часом опікуном гімназії став маршалок шляхти Юзеф Джевецький, який розпочав розмову із князем А. Чарторийським про піднесення рівня кременецької школи. Князь активно включився в справу і, напевно, у травні 1818 р. домовився про підписання документа про підвищення Волинської гімназії до рівня ліцею. Царський рескрипт було датовано 4 грудня 1818 р., а в життя він увійшов 16 січня 1819 р. Сам князь А. Чарторийський надіслав інформацію про це аж 28 березня 1819 р.

З того часу офіційно фігурує назва Волинський ліцей, який перетворився на єдиний «напіввищий» заклад на території Віленського наукового округу та існував до 1833 року.

ВОСЕНИ 1830 р. у зв'язку з епідемією холери (яка збіглася з початком польського повстання проти Російської імперії) заняття в ліцеї було припинено і відновлено лише за рік. Наприкінці 1831 р. розпочалися в Києві розмови про переведення до Києва ліцею з Кременця, а 1832 р. Волинський ліцей було офіційно призначено до перевodu.

До Києва переїхали 16 професорів (пропозицію їм зробили у формі наказу), а також учні. 1833—1834 навчальний рік вони розпочали вже в Києві. А 8 листопада 1833 р. вишлов наказ Сенату про переведення ліцею з усіма матеріальними засобами та перетворення його у вищий навчальний заклад — Університет св. Володимира.

Лише 8 березня 1834 р. на засіданні вченої ради було оголошено наказ про університет, однак урочистості відбувалися вже влітку.

До Києва було перевезено все майно, придбане Волинським ліцеєм: бібліотеку на 35 тис. томів, основу якої становила викуплена Т. Чацьким книгозбірня польського короля Станіслава Августа Понятовського з королівського замку у Варшаві разом із різьбленими меблями; мінералогічний кабінет із 15,5 тис. експонатів, нумізматична колекція — понад 20 тис. монет і медалей, 260 одиниць навчального приладдя фізичного кабінету, прилади астрономічної обсерваторії та метеорологічної станції, значна колекція творів мистецтва (близько 200), навчальні майстерні та кабінети, кузня, частково ботанічний сад (15 тисяч рослин і екзотичних дерев, 8 тис. рослин у горщиках з оранжереї, 10 тис. видів насіння, 300 різновидів засушених фруктів), а також фінансові засоби ліцею — щорічні внески шляхти становили 19788 срібних руб., прибутки з маєтків — 5700, фонди, надані державою — 5188 срібних руб., а також ліцейні архіви.

Таким чином, передача майна була, власне, пограбуванням Волинського ліцею.

Валентина ШПАК,
старша викладачка Кременецької
обласної гуманітарно-педагогічної
академії ім. Тараса Шевченка, членкиня
Національної спілки журналістів України.

ництва в Росії, працював у міністерстві закордонних справ Росії, згодом виконував обов'язки керівника установи. Князь Чарторийський був приятелем молодого російського царя Олександра I, який прислухався до його думок. Зважаючи на близькість до царя та його оточення, князь міг вирішувати багато освітніх питань усього Західного краю, дбав про польські справи, намагався реалізувати свою ідею відбудови польської держави, яку однак не підтримав російський імператор (та мріяв стати намісником Царства Польського).

Князь Чарторийський підтримував і складав протекцію активному, наполегливому Чацькому, без нього важко було б переконати царську владу в необхідності створення кременецької школи як важливого осередку поширення освіти.

Своїми порадами й пропозиціями Чацького підтримували й Ян Снядецький, ректор Віленського університету, Ян Непомуцен Тильковський, випускник Краківської академії, останній директор Кременецької повітової школи, а також польська шляхта, котра позитивно ставилася до кременецької школи, яку навіть називала школою надії для своїх дітей. Слід згадати також лояльність до поляків першого міністра освіти в Росії графа Петра Завадовського, який був сином українського козака з Чернігівської губернії, навчався в Києво-Могилянській академії, опанував польську мову та латину. Він приязно ставився до А. Е. Чарторийського, в усьому його підтримував, не перешкоджав реалізації його проєктів. Це сприяло втіленню в життя багатьох ініціатив у справі польського шкільництва на захоплених Росією територіях.

1 жовтня 1805 р. Волинську гімназію було відкрито, завдяки чому місто Кре-